

Maria Przybysz-Piwkova

Uniwersytet Warszawski
Pomagisterskie Studium Logopedyczne

Realizacja struktur językowych a podsystemy języka u osób z afazją

Realization of Linguistic Structures and Language Subsystems in Aphasic Patients

Streszczenie

W artykule przedstawiono przejawy dezintegracji struktur językowych u osób z afazją ruchową i u osób z afazją słuchową. Struktury językowe to jednostki funkcjonalne o różnym stopniu złożoności: dźwięki mowy – fonemy (rozumiane jako mózgowe wzorce dźwięków mowy), morfemy, wyrazy – leksemy, wyrazy – formy fleksyjne, zdania ukształtowane według reguł systemu językowego. Ukazano przebieg rozpadu struktur językowych należących do różnych podsystemów języka. Obok przejawów ich dezintegracji obserwuje się w wypowiedziach osób z afazją przejawy kompensacji językowej (systemowej) na wszystkich poziomach organizacji systemu językowego. Analizy lingwistyczne wykazały, że te same przejawy destabilizacji struktur językowych rejestruje się u osób z afazją ruchową i u osób z afazją słuchową. Scharakteryzowano rodzaje realizacji struktur językowych. Są nimi: realizacje prawidłowe, realizacje nieprawidłowe, a wśród nich brzmienia amorficzne, parafazje, neologizmy afatyczne. Obraz zaburzonej w afazji realizacji struktur językowych należących do różnych podsystemów języka unaocznia potencjalną ich niestabilność ze względu na tworzywo, z którego są zbudowane. Niestabilność struktur i współwystępujące z nią kompensacyjne nadawanie rozpadającym się wymówieniom (realizacjom) charakteru jednostek językowych (parafazje dźwiękowe, werbalne, gramatyczne, słowotwórcze, neologizmy afatyczne) to prawidłowość dezorganizująca sprawne komunikowanie się z otoczeniem osób z afazją. Wypowiedzi osób z afazją obfitują w wymówienia amorficzne, które utrudniają rozumienie komunikatu, oraz w wyrazy nieadekwatne znaczeniowo (parafazje), które są przyczyną nieporozumień w komunikowaniu się.

W artykule zaprezentowano wyniki badań lingwistycznych afazji od ponad 30 lat prowadzonych przez H. Mierzejewską i jej uczniów. Są one ściśle powiązane z reedukacją osób z afazją rozumianą jako wznowianie zachowań językowych. Podstawowym zabiegiem reedukacji jest stabilizowanie struktur językowych.

Summary

The paper discusses the manifestations of the disintegration of linguistic structures in patients with motor aphasia and those with auditory aphasia. Linguistic structures are functional units with a different degree of complexity: speech sounds – phonemes (understood as the brain models of speech sounds), morphemes, words – lexemes, words – inflectional morphemes, sentences formed according to the rules of a language system. The process of the disintegration of linguistic structures belonging to different language subsystems was shown. Alongside manifestations of their disintegration, the utterances of aphasic patients exhibit manifestations of linguistic (systemic) compensation at all levels of the organization of the language system. Linguistic analyses have shown that the same manifestations of the disintegration of linguistic structures are recorded in patients with motor aphasia and in those with auditory aphasia. The kinds of realization of linguistic structures were characterized. These include: correct realizations, incorrect realizations, and in the latter: amorphous sounding, paraphasias, and aphasic neologisms. The picture of the aphasia-disordered realization of linguistic structures of different language subsystems demonstrates their potential instability on account of the material from which they are composed. The instability of structures and the concurrent compensatory granting to disintegrating utterances (realizations) of the nature of linguistic units (sound paraphasias, verbal paraphasias, grammatical paraphasias, word-formation paraphasias, and aphasic neologisms) is the regularity that disorganizes efficient communication of aphasic patients with the surround. The utterances of aphasic patients abound in amorphous articulations that make it difficult to understand their message and in semantically inappropriate words (paraphasias), which are the cause of misunderstanding in communication.

The paper presents the results of linguistic studies of aphasia conducted for over thirty years by H. Mierzejewska and her students. They are closely connected with the re-education of aphasic patients, understood as the restoration of linguistic behaviour. The fundamental device of re-education is stabilizing linguistic structures.

I. STRUKTURY JĘZYKOWE

Struktury językowe rozumiane jako jednostki funkcjonalne o różnym stopniu złożoności (fonemy¹, morfemy, wyrazy – leksemy, zdania) ukształtowane według reguł danego systemu językowego, mające określoną, właściwą temu systemowi budowę (zbudowane są z określonych elementów), w mowie głośnej realizowane² są jako jednostkowe lub zorganizowane w sekwencje właściwe danemu systemowi językowemu w wymówienia – posłyszzenia, podlegające prawidłowościom funkcjo-

¹ Zgodnie z koncepcją J. Baudouina de Courtenay i z wynikami badań nad afazją fonemem nazywamy mózgowy program dźwięku funkcjonującego w danym języku (prace H. Mierzejewskiej: *Zaburzenia polskiego systemu fonetycznego w niektórych wypadkach afazji*. Wrocław: „Ossolineum” 1971; *Afazyjna dezintegracja fonetycznej postaci wyrazów*. Wrocław: „Ossolineum” 1978; *Badania lingwistyczne nad afazją*. Red. H. Mierzejewska. Wrocław: „Ossolineum” 1978; *Badania porównawcze afazji*. Red. H. Mierzejewska. Wrocław: „Ossolineum” 1982.

Rozumienie terminu „fonem” wynikające z lingwistycznego badania realnych faktów zakłóceń afazyjnych jest potwierdzeniem poglądu Baudouina de Courtenay o fonemie jako „wyobrażeniu mózgowym” (H. Mierzejewska. *O psychologizmie Baudouina de Courtenay*. „Prace Filologiczne”

nowania ośrodkowego układu nerwowego. Prawidłowości dotyczą praktyki artykulacyjnej (czyli zdolności realizowania określonych, funkcjonujących w danym języku układów artykulacyjnych) i słuchu fonemowego, mownego (czyli zdolności czynnego odbioru słuchowego brzmień wywołanych przez te układy). Dlatego w pracach afazjologicznych H. Mierzejewskiej i jej uczniów określenia *struktura językowa* i *zachowanie językowe* traktowane są jako nazwy tych samych faktów językowych, rozpatrywanych w dwóch aspektach.

Programy struktur – właściwych danemu systemowi zachowań językowych ruchowo-słuchowych – wykształcają się w określonych, odpowiednio wyspecjalizowanych okolicach kory mózgowej uczącego się mówić dziecka pod wpływem i na wzór zachowań językowych otoczenia tego dziecka. Programy te są stale w ciągu życia człowieka mówiącego dowolnie aktualizowane³ – m.in. dla potrzeb komunikacji.

II. PATOMECHANIZM ZAKŁÓCEŃ STRUKTUR JĘZYKOWYCH U OSÓB Z AFAZJĄ

Lingwistyczne badania afazji od ponad 30 lat prowadzone są przez H. Mierzejewską⁴ i jej uczniów⁵ w ścisłym powiązaniu z reedukacją osób z afazją, rozumianą jako wznawianie, reaktywowanie zachowań językowych o określonej systemowej budowie. Holistyczne podejście w tych badaniach afazji sprowadza się do szczegółowej analizy lingwistycznej wypowiedzi osób z afazją. Ta postawa metodologiczna pozwala prześledzić los struktur językowych w przebiegu ich realizacji. W konsekwencji umożliwia wyodrębnienie zjawisk charakterystycznych dla zaburzeń mowy w afazji. Umożliwia również ustalenie prawidłowości, którym

1972 t. 22 s. 49-52; t a ż. *Znaczenie poznawcze różnych interpretacji faktów afazycznych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1993 z. 49 s. 43-50.

² Terminu *realizacja* używa się tu w znaczeniu, jaki nadała mu H. Mierzejewska (*Afazyczna dezintegracja fonetycznej postaci wyrazów* s. 223). Realizacja to złożony, kilkietapowy proces odwarzania struktury językowej według mózgowego wzorca.

³ „Aktualizacja nie oznacza po prostu artykułowania, tylko zdolność wywołania, zrealizowania właściwej artykulacji, czyli zdolność artykulacyjno-brzmieniowego utożsamiania dźwięku, a także sekwencji dźwięków, czyli wyrazu. Aktualizacja jest nieodzownym czynnikiem nie tylko głośnej artykulacji, ale również pisma. Aktualizowanie – w obydwu sytuacjach – oznacza samodzielne aktywizowanie ruchowo-brzmieniowych wzorców korowych, decydujących o możliwości realizowania dźwięków i wyrazów – głośnego i w piśmie”. (tamże).

⁴ Pierwszy jej artykuł: M. Maruszewski, H. Mierzejewska. *Zastosowanie analizy lingwistycznej w badaniach nad afazją*. „Studia Psychologiczne” 1963 t. 5 s. 73-103.

⁵ *Badania lingwistyczne nad afazją* – w części zatytułowanej: *Z badań nad afazją* prowadzonych przez Pracownię Badań Mechanizmów Mowy „IJP PAN” rozdział „Badanie zaburzeń

podlega realizacja struktur językowych o różnej złożoności u osób z uszkodzeniami określonych okolic mózgu, i – na tej podstawie – zinterpretowanie patomechanizmu i dotarcie do istoty afatycznych zaburzeń języka⁶.

Wykazano m.in. zależność pomiędzy afatyczną niestabilnością elementarnych struktur językowych (fonemów – mózgowych wzorców dźwięków mowy) a nie trwałością struktur językowych wyżej zorganizowanych, należących do różnych podsystemów języka⁷. Dostrzeżono także bezpośrednią podatność na dezintegrację struktur morfologicznych zarówno fleksyjnych, jak i słowotwórczych⁸. Wynika ona z ogólnego osłabienia stabilności struktur językowych jako zachowań wymawianiowo-brzmieniowych, z ich dezautomatyzacji, podatności na rozchwianie, rozpad. Tym H. Mierzejewska objaśnia przyczynę, patomechanizm różnych zakłóceń językowych – parafazji, zniekształceń amorficznych, neologizmów – zarówno u osób z afazją ruchową, jak i z afazją słuchową⁹. Zmienność realizacji struktur językowych o różnej złożoności; fakt, że ta sama osoba z afazją wymawia dźwięk mowy, wyraz, jego formę fleksyjną raz prawidłowo, a za chwilę coraz inaczej je zniekształcając i przekształcając, dowodzi, że w afazji mamy do czynienia z potencjalną dezintegracją poszczególnych struktur językowych, nie zaś z przejawem bezpośredniego rozpadu relacji między jednostkami funkcjonalnymi w obrębie określonego podsystemu języka.

Obecnie przedstawiamy przebieg rozpadu konkretnej struktury językowej: leksemu *orać* w jego formie fleksyjnej 3. osoby l. poj. czasu przeszłego: *orał*, zarejestrowanego w ściśle określonej sytuacji badawczej, dobrze znanej badanemu. Osoba badająca mówi: [*oǰićec oże pole*] i prosi badaną osobę o uzupełnienie wypowiedzianego przez siebie niepełnego zdania: [*fčoraǰ oǰićec ...*]. Osoba badana

językowych”): M. Przybysz-Piwko. *Realizacja nagłosowych grup spółgłoskowych u osób z afazją ruchową (na materiale wyrazów polskich)*; E. Kownacka. *Lingwistyczne kryteria różnicowania afazji ruchwej i dyzartrii*; M. Sadowska. *Charakterystyka zmian w powtarzaniu dźwięków mowy w przebiegu reedukacji osób z afazją*; H. Volovici. *O mechanizmach powstawania agramatyzmu*; B. Strachalska. *Zaburzenia formacji słowotwórczych języka polskiego w afazji akustyczno-mnesticznej i ruchowej*; Ł. J. Fidos. *Funkcjonowanie zdań pytających przy średnim stopniu afatycznych zaburzeń mowy*; J. Baumritter. *Nierównoległość afatycznych zaburzeń mowy głośnej i pisma*; H. Mierzejewska. *O potrzebie badań porównawczych nad dezintegracją afatyczną różnych systemów językowych*.

⁶ H. Mierzejewska. *Zaburzenia polskiego systemu fonetycznego w niektórych wypadkach afazji*; taż. *Afatyczna dezintegracja fonetycznej postaci wyrazów*.

⁷ Taż. *Zaburzenia polskiego systemu fonetycznego w niektórych wypadkach afazji*; H. Tomaszewska-Volovici. *Agramatyzm w afazji (na materiale polskim)*. Wrocław: „Ossolineum” 1976; M. Przybysz-Piwko. *Afatyczne zakłócenia leksemów polskich* 1986 (nie opublikowana praca doktorska); B. Strachalska. *Zakłócenia formacji słowotwórczych w afazji (na materiale języka polskiego)* 1990 (nie opublikowana praca doktorska); M. Przybysz-Piwko. *Morfemy słowotwórcze a afatyczne zaburzenia dźwięku*. „Polonica” 1:1976; B. Strachalska. *Afatyczne zniekształcenia formacji słowotwórczych*. Tamże.

⁸ Prace: Tomaszewska-Volovici, op. cit.; Strachalska, op. cit.

⁹ Zob. przyp. 6.

z afazją słuchową usiłuje wykonać to zadanie: [ole o oże oży oży]. Osoba badająca powtarza leksem [f'čoraǰ]. Osoba badana mówi: [beńže o ožeŋ ożyŋ ... ožeŋ ožeŋ ożaŋ ne? ... f'čoraǰ oǰec o ožeŋ ... ožeŋ? ne ne ožeŋ ... oży- ožoŋ ne ne ožeŋ tyko oǰec ożyŋ ne ożyŋ tyk- oraŋ oraŋ] (czas wypowiedzi 80 sek.).

W wyniku zniekształceń i przekształceń postaci leksemu orać w jego formach oże | oraŋ i nawiązań przez bliskość wymawianiowo-brzmieniową do postaci leksemów ożyć i orzeł mamy do czynienia ze swoistą „interferencją” brzmień, form fleksyjnych i znaczeń jednostek językowych w warunkach osłabienia stabilności struktury językowej. Dostrzegana zmienność wymówień (por. ole oże oży ožeŋ ożyŋ ožeŋ ožeŋ ożaŋ ožoŋ oraŋ) jako cecha charakterystyczna afatycznych zakłóceń językowych jest konsekwencją zachwianych patologicznie czynności okolic mózgu, z którymi związane jest programowanie nadawania i odbioru mowy według wzorów systemowych zachowań językowych wykształconych w rozwoju ontogenetycznym.

Obok przejawów dezintegracji struktur językowych obserwujemy w wypowiedziach osób z afazją przejawy kompensacji¹⁰ systemowej na wszystkich poziomach organizacji systemu językowego. Często nie jest możliwe rozstrzygnięcie, czy wymówienie niewłaściwe w danym kontekście, ale mieszczące się w systemie zachowań funkcjonujących w tym systemie jest bezpośrednim rezultatem dezintegracji, czy już zachowaniem zastępczym, wyrażającym intencję przekazania informacji, komunikatu mimo rozchwiania. W podanym wyżej przebiegu rozpadu wyrazu orać pojawiają się wymówienia zaskakujące – z punktu widzenia treści przekazu ożyŋ (ożył) i ožeŋ (orzeł) – mieszczące się w systemie, chociaż niezgodne znaczeniowo z kontekstem. W tym jednoczesnym współdziałaniu dwóch kształtujących tekst afatyczny czynników: destabilizującego i stabilizującego dostrzega H. Mierzejewska wewnątrzjęzykowy mechanizm afazji¹¹.

III. DESTABILIZACJA STRUKTUR JĘZYKOWYCH W OBRĘBIE PODSYSTEMÓW JĘZYKA

Analizy lingwistyczne wykazały, że te same przejawy destabilizacji struktur językowych rejestruje się u osób z afazją ruchową i u osób z afazją słuchową,

¹⁰ H. Mierzejewska. *O potrzebie badań porównawczych nad dezintegracją afatyczną różnych systemów językowych*. W: *Badania lingwistyczne nad afazją*; taż. *Badania porównawcze nad afazją*. W: *Badania porównawcze afazji*.

¹¹ Patrz przyp. 10; H. Mierzejewska. *O czynnikach kształtujących tekst wypowiedzi w afazji – ruchowej i słuchowej (referat wygłoszony podczas II Ogólnopolskiego Sympozyum Logopedycznego)* Lublin 1978.

a więc u osób z uszkodzeniami różnych okolic korowych, w których wykształcają się odpowiednio zestrojone programy dla mowy.

Poniżej zamieszczamy przebieg wykonywania zadania tego samego typu u osoby z afazją ruchową i u osoby z afazją słuchową.

Osoby badane mają uzupełnić odpowiednią formą fleksyjną niepełne zdania w następującej sytuacji badawczej: osoba badająca wypowiada jedno pełne zdanie, w którym pojawia się leksem rzeczownikowy w formie fleksyjnej mianownika liczby pojedynczej lub mnogiej. W drugim wypowiedzianym przez tę samą osobę niepełnym zdaniu zakończenie zdania wymaga użycia tego samego leksemu rzeczownikowego w funkcji dopełnienia, a więc w formie przypadku zależnego. Pozornie zadanie sprowadza się do „wymiany” końcówki fleksyjnej (bez konieczności dokonywania alternacji). Badanie zarejestrowane *in extenso* ma przebieg następujący:

Afazja ruchowa

Osoba badająca mówi: [*to są moje psy, mówię o moix ...*].

Osoba badana stara się wykonać postawione przed nią zadanie, które ma przebieg następujący: [*cy p̄iecu p-sami p-sak*]

Postać wywoływana powinna brzmieć [*psax*].

Afazja słuchowa

Osoba badająca mówi: [*to jest p̄iec | kot śeżi na ...*]

Osoba badana wypowiada kolejno: [*na p̄iec na p̄ie na p̄ięće na p̄iecu*].

Jak wynika z powyższych przykładów – u obu osób naprzemiennie pojawiają się wymówienia wskazujące na niestabilność całej struktury językowej, zarówno jej części leksykalnej jak i fleksyjnej. Obok ewidentnego rozpadu (por. *cy, p̄ie*) mamy do czynienia z przejawem korzystania przez osobę z afazją z systemu (por. u osoby z afazją ruchową: *psami* obok *piecu*; formy nieadekwatne gramatycznie i leksykalnie; to ostatnie wymówienie jest zbieżne z postacią leksemu *piec*, a nie *pies*; u osoby z afazją słuchową mamy formę nieadekwatną gramatycznie *na piec*). Pozostałe wymówienia są trudniejsze do zaszeregowania, wskazują na płynność granic między postacią fonetyczną a morfologiczną struktury językowej. Świadczy o tym zarówno wymówienie [*psak*] – bliskość między [*k*] i wymaganym w tej strukturze [*x*], jak i wymówienie [*na pieće*] – bliskość [*c*] i [*ć*]. Pojawienie się [-*ć*] w zakończeniu części leksykalnej wyrazu (wygłos tematu fleksyjnego) pociąga na zasadzie kompensacji systemowej końcówkę fleksyjną [-*e*], właściwą tematowi miękkim.

Takie analizowanie wypowiedzi *in extenso* umożliwia oddzielenie tego, co jest d y s p o z y c j ą, którą dla przebiegu zachowań językowych stwarzają podstawowe defekty mechanizmów neuropsychofizjologicznych, od samych zachowań językowych przebiegających w tych patologicznych warunkach. Dyspozycję tę

stanowi – jak stwierdzono wyżej – *d e g r a d a c j a* stabilności m.in. tworzywa fonetycznofonologicznego wyrazów, tzn. struktur dźwięków mowy i ich sekwencji. Jest ona właściwa i osobom z afazją ruchową, u których pierwotnie zachwiane jest czucie i realizacja układów artykulacyjnych, i osobom z afazją słuchową, u których pierwotnie zachwiane jest identyfikowanie, utożsamianie brzmienia dźwięków funkcjonujących w danym systemie językowym¹².

Należy podkreślić, że taki sam przebieg ma realizacja struktur językowych u osób z afazją zarówno w wypowiedziach zarejestrowanych w naturalnych sytuacjach komunikacyjnych, jak i w sytuacjach eksperymentalnych.

Można wśród nich wyróżnić następujące rodzaje realizacji:

(1) prawidłowe (por. z przykładów zamieszczonych wyżej wymówienia: *oray*; *na piecu*),

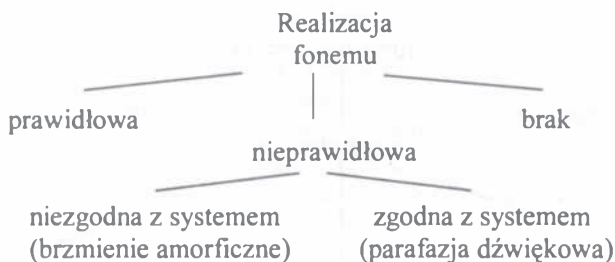
(2) nieprawidłowe zgodne z systemem [*ożyy*; *ożęy*; *piecu*; *psami*; *piec*],

(3) nieprawidłowe niezgodne z systemem [*ożu*; *oży-*; *ożu*; *ole*; *cy*; *psak*; *pie*; *na pieće*].

Te rodzaje realizacji dotyczą struktur językowych tworzących – odpowiednio – w opisie organizacji języka: podsystem fonologiczny, podsystem morfologiczny, podsystem leksykalny czy podsystem gramatyczny.

Dla struktur językowych z poszczególnych podsystemów języka stan ten przedstawia się następująco:

W zakresie systemu fonologicznego

Brzmienie amorficzne to brzmienie niesystemowe, zmiana – wskutek zniekształcenia, rozchwiania struktury dźwięku – o charakterze nefonologicznym. Są to więc różnego stopnia deformacje w zakresie cech wymawianiowo-brzmieniowych konstytuujących wywoływany lub oczekiwany dźwięk mowy. Na przykład chcąc wymówić [b], badana osoba wymawia [b̥], [b̄], [ḃ], brzmienia nie będące jednostkami funkcjonalnymi w polskim systemie fonologicznym.

¹² Por. prace H. Mierzejewskiej.

Parafazja dźwiękowa to dźwięk mowy należący do systemu danego języka, lecz wskutek zniekształcenia wymówiony jako niezgodny z oczekiwaniem badającego. Na przykład chcąc wymówić [b], badana osoba wymawia w wyniku rozchwiania struktury tego dźwięku: [p], [f], [v], [g]. Jest to więc zniekształcenie powodujące zmianę barwy dźwięku o charakterze systemowym, fonologicznym.

W zakresie systemu leksykalnego

W zakresie systemu morfologicznego

Parafazja werbalna to jednostka leksykalna nieadekwatna do kontekstu, pojawiająca się w wypowiedzi jako:

1) bliska brzmieniem [por. *ożeu*] i/lub budową morfologiczną [*ożyu*] i/lub bliska znaczeniowo lub związana sytuacyjnie z wyrazem wywoływanym czy też realizowanym samodzielnie przez osobę z afazją,

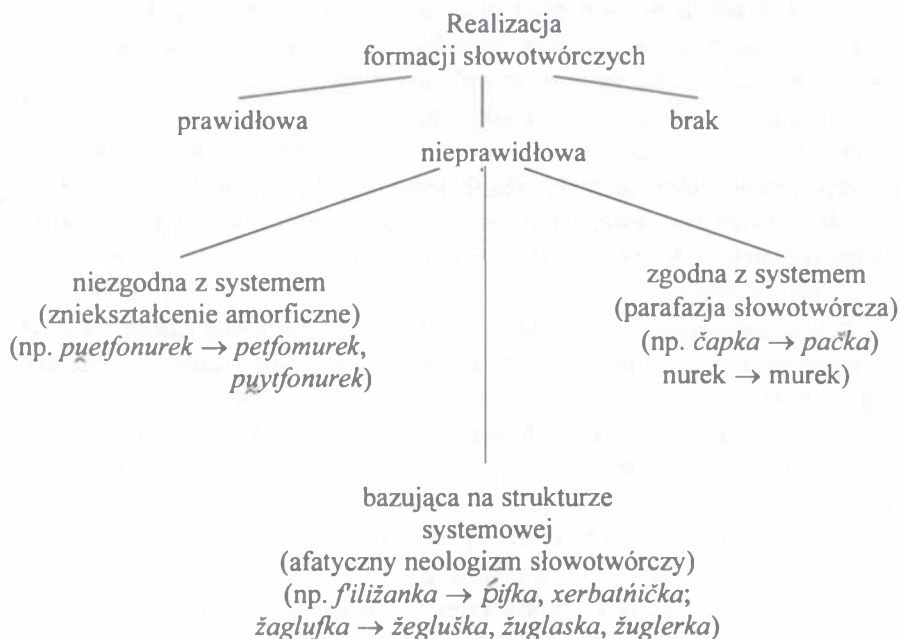
2) wymówienie przypadkowe, nie uzasadnione bliskością brzmienia lub znaczenia czy formy.

Neologizm afatyczny to wymówienie bazujące na strukturze morfologicznej systemowych jednostek leksykalnych. W ich powstawaniu współdziałają dwa czynniki: rozchwianie (ograniczenie dowolności i realizacji) struktur językowych i jednocześnie systemowa kompensacja językowa (np. *ożau*).

Afatyczny neologizm gramatyczny to wymówienie świadczące o przenikaniu się faktów natury fonetyczno-fonologicznej z faktami natury morfologicznej (por. *ożyu*).

Parafazja gramatyczna to forma fleksyjna nieadekwatna do kontekstu, ale pozostająca w zasobie form fleksyjnych danego leksemu (por. *psami*).

Wyodrębnione i scharakteryzowane powyżej rodzaje realizacji struktur językowych należących do różnych podsystemów języka: brzmienia amorficzne, parafazje dźwiękowe, neologizmy afatyczne, realizacje prawidłowe pojawiają się jako wymówienia pojedyncze i/lub w trakcie dynamicznego przebiegu realizowania danej struktury językowej. Zamieszczone w tekście tych rozważań przykłady wypowiedzi osób z afazją są takimi ciągami przeplatających się wymówień, określanych jako rodzaje realizacji. Niekiedy mówi się w takich wypadkach o „poszukiwaniu”, najczęściej wyrazu. Jest to opisanie zjawiska niejako zewnętrzne, powierzchowne, bez wnikania w jego przyczynę, w mechanizm językowy. Analiza poszczególnych wymówień dokonywana nie z pozycji zgodności/niezgodności z systemem, lecz na tle całego ciągu następujących po sobie kolejnych wymówień (realizacji) wskazuje na afatyczną kruchość tworzywa fonetyczno-

-fonologicznego i morfologicznego struktur językowych jako na zasadniczą, „pierwotną” przyczynę nietrwałości struktur językowych bez względu na stopień ich złożoności. Rozpadanie się struktury językowej ze względu na niestabilność tworzących ją elementów i jednocześnie przeciwdziałanie poprzez językową kompensację (tj. korzystanie z systemu językowych zachowań – niekiedy niezgodnych z zamierzeniem – ze wszystkich „pięter” organizacji języka) to bezpośrednia przyczyna powstawania różnego rodzaju wymówień oraz ich ciągów. Wśród różnych konfiguracji wymówień są i takie, które zawierają w sobie tylko struktury nieadekwatne: gramatycznie, leksykalnie w stosunku do oczekiwań. Te nieadekwatności kontekstowe i sytuacyjne w naszych opisach nazywane są parafazjami. Należy zaznaczyć, że tego typu ciągi i pojedyncze wymówienia są jak najbardziej uzasadnione w warunkach rozpadania się i scalania struktur językowych.

Te obserwacje i dane zarejestrowane w pracach afazjologicznych¹³ upoważniają do sformułowania wniosku, że językowych zaburzeń afatycznych nie można rozpatrywać jako rozpadu reguł językowych, zasad łączenia struktur językowych w obrębie podsystemów. Punktem wyjścia rozpadu struktur językowych różnych podsystemów jest ich tworzywo, a wtórnie – osłabienie relacji gramatycznych, składniowych, semantycznych. Potwierdzeniem tego przekonania są wymówienia stanowiące przekształcenia fonetyczno-fonologicznego tworzywa z ignorowaniem granic między podsystemami, częściami mowy, schematami morfologicznymi (por. *orzel – ożył – orał*).

Z drugiej strony potencjalna językowa kompensacja nadaje tym wymówieniom strukturę, dostosowującą ją do systemu, poprzez analogię do struktur systemowych, chociaż pozostają one nieadekwatne do kontekstu i sytuacji.

O zależności między niestabilnością tworzywa fonetyczno-fonologicznego i morfologicznego (też zawsze – pierwotnie – wymawianiowo-brzmieniowego) przekonują: przebieg, rezultaty i konsekwencje reedukacji, której podstawowym zabiegiem jest stabilizowanie wszelkich struktur językowych.

IV. STABILIZOWANIE STRUKTUR JĘZYKOWYCH W PRZEBIEGU REEDUKACJI OSÓB Z AFAZJĄ

Utrwalanie na nowo struktur językowych określić można jako wznawianie u osób z afazją dowolnego posługiwania się nimi. Utrwalenie podatnych na rozchwanie struktur językowych umożliwia posługiwanie się nimi w procesie komunikacji. O tym świadczą wyniki reedukacji opublikowane w *Badaniach lingwistycznych nad afazją*¹⁴, zawarte w części tej pracy zatytułowanej: *Metody wznawiania struktur językowych i przywracanie zdolności posługiwania się nimi*.

¹³ Por. materiał eksperymentalny przetranskrybowany stanowiący integralną część prac wymienionych w przyp. 7.

Efektorem reedukacji jest zwiększenie się liczebności i adekwatności wyrazów i połączeń wyrazów – zdań wypowiedzianych przez osoby z afazją.

Wzrasta u tych osób możliwość posługiwania się wyrazami nie ćwiczonymi. Na odbudowanie struktur językowych w ogóle w ścisłym powiązaniu ze wznowianiem dowolności funkcjonowania dźwięków mowy (jako układów artykulacyjno-brzmieniowych) szczególną uwagę zwróciła B. Strachalska¹⁵.

Także M. Sadowska¹⁶ wykazała wpływ stabilizowania dźwięku mowy u osób z afazją ruchową i u osób z afazją słuchową na poprawę ich zachowania werbalnego.

Dla oceny poprawy mowy osób z afazją między początkowym i końcowym etapem badania M. Sadowska¹⁷ posłużyła się tzw. wskaźnikiem orientacyjnym, który wyraża stosunek liczby rzeczowników i czasowników wymówionych prawidłowo – pod względem struktury fonetyczno-fonologicznej i adekwatności do treści obrazka – do czasu trwania próby. Wzrost wskaźnika wskazuje poprawę, oznacza bowiem, że osoby reedukowane w krótszym czasie (aniżeli w badaniu pierwszym – I) realizowały prawidłowo więcej wyrazów (ocenianych w badaniu: rzeczowników i czasowników). Dynamika poprawy jest – oczywiście – różna u poszczególnych osób.

Tab. 1. Wzrost wskaźnika realizacji wyrazów u tych samych osób¹⁸

Osoba z afazją ruchową	Badanie	
	I	II
JP	0,04	0,2
ER	0,01	0,1
WM	0,2	0,3

Osoba z afazją słuchową	Badanie	
	I	II
CW	0,2	0,3
CK	0,04	0,2
MB	0,1	0,3

¹⁴ *Badania lingwistyczne na afazją oraz przedruk w: Afazja. Z lingwistycznych badań empirycznych.* Wybór M. Przybysz-Piwkowa. Warszawa 1993 s. 93-134 rozdz. „Metody wznowiania struktur językowych i przywracania zdolności posługiwania się nimi”; *taż.* *Stabilizowanie grup spółgłoskowych w wyrazach*; H. Mierzejewska. *Ustalanie brzmień mających funkcje dystyngtywne*; H. Volovici. *Likwidowanie agramatyzmu w afazji ruchowej kinestetycznej*; M. Sadowska. *Utrwalanie wyrazów wielosylabowych w afazji akustyczno-mnesticznej*; Ł. J. Fidos. *Ćwiczenie wypowiedzi o strukturze dwuczłonowego zdania werbalnego (oznajmującego)*; B. Strachalska. *Wykorzystanie przebiegu reedukacji do ustalania diagnozy.*

¹⁵ B. Strachalska. *Wykorzystanie przebiegu reedukacji do ustalania diagnozy.* W: *Badania lingwistyczne nad afazją oraz w: Afazja. Z lingwistycznych badań empirycznych.*

¹⁶ M. Sadowska. *Zmiany zakłóceń głosek w procesie reedukacji osób z afazją.* Kraków 1996.

¹⁷ *Tamże* s. 49.

¹⁸ *Tamże* s. 66.

Poprawa realizacji wyrazów jest następstwem stabilizowania dźwięków mowy. Potwierdza jednocześnie wpływ nietrwałości elementarnych struktur językowych (podsystemu fonologicznego) na stan struktur m.in. podsystemu leksykalnego.

V. AFATYCZNA NIETRWAŁOŚĆ STRUKTUR JĘZYKOWYCH A KOMUNIKACJA

Przedstawiony obraz zaburzonej w afazji realizacji struktur językowych należących do różnych podsystemów języka, unaoczniający potencjalną ich niestabilność ze względu na tworzywo, z którego są zbudowane, nie może pozostawać bez wpływu na obraz komunikacji werbalnej. Niestabilność struktur i współwystępujące z nią kompensacyjne nadawanie rozpadającym się wymówieniom charakteru jednostek językowych to prawidłowość dezorganizująca sprawne komunikowanie się osób z afazją z otoczeniem. Wypowiedzi osób z afazją obfitują w wymówienia amorficzne, utrudniające zrozumienie komunikatu, oraz w wyrazy nieadekwatne znaczeniowo (parafazje), będące przyczyną nieporozumień w komunikowaniu się z otoczeniem.

Osoby z afazją odczuwają niemożność sprawnego przekazywania informacji. Uciekają się więc do środków niewerbalnych: gestów, mimiki, akcji pomocniczych naprowadzających na właściwy fragment rzeczywistości pozajęzykowej. W warunkach rozpadu struktury językowej, często aż do efektu zerowego, do jej nieobecności w wypowiedzi, w przebiegu jej realizowania pojawiają się różnego rodzaju środki pomocnicze, wypowiedzi zastępcze, których celem jest naprowadzenie odbiorcy na właściwy trop¹⁹.

Poniżej zamieszczamy przykład sposobu informowania przez osobę z afazją słuchową o tym, że na obrazku przedstawiony jest parasol:

[*to jest kobieta albo ia | kobieta ma taki | a taki noże ia to się uznaje tylko jak jest voda | a to jak jest ćepyo syońce*]

Osoba badana stara się przekazać całą wiedzę na temat parasoli, bo nie może zaktualizować nazwy desygnatu, przy czym pomaga sobie gestem, ruchami rąk.

W warunkach niemożności dowolnego aktywizowania programów struktur językowych i w konsekwencji utrudnionej ich realizacji, objaśnionej w tej pracy, trudno mówić o zaburzeniu u osób z afazją kompetencji komunikacyjnej jako umiejętności nabytej przez kontakt z szeroko rozumianą kulturą (doświadczeniem kulturowym), sprowadzającej się do używania struktur językowych adekwatnie do sytuacji, niezależnie od stanu kompetencji językowej. Kompetencja językowa w naszym rozumieniu to możliwość dowolnego posługiwania się systemem struktur językowych zorganizowanym w podsystemy określonego języka naturalnego, opanowanego w rozwoju ontogenetycznym człowieka.

¹⁹ Zob. M. Przybysz-Piwkova. *O leksemowej niepełności wypowiedzi osób z afazją*. „Poradnik Językowy” 1990 z. 6 s. 455-463.